

LA CASA PAIRAL II. L'HEREU, PEDRA ANGULAR

I.- SÍMBOL I CONTINUÏTAT

«Oh, els hereus de les Cases Pairals Catalanes! Si consideressin la trascendència de llur missió i la importància de la funció social que tenen encomanada, potser sentirien tota la responsabilitat de llur vocació i s'hi donarien amb totes les energies.»

JAUME RAVENTÓS,

Ens conta el nostre il·lustre costumista Joan Amades que a la Terra Alta, a l'hivern, hom solia mantenir la llar encesa d'un dia per l'altre, conservant les brases enceses curosament cobertes de cendra. I que si es deixava apagar, això era tingut per un mal averany.²

També arribat l'hivern a la vida del vell Cap de la Casa Pairal, calia tenir previsió perquè aquella brasa que ell hauria alimentat en el transcurs del seu comandament, seguis donant l'escalfor i la llum a la nova primavera que succeiria. Alternativa de continuïtat que hauria d'assumir el qui prendria el relleu biològic: l'Hereu.

L'HEREU! Nom i figura carismàtica i compromesa —com dèiem al capítol precedent— envoltada d'un vel de crissàlida, metamorfosi de la qual n'esdevindrà el nou Cap de la Casa, de la família i del llinatge: hereu, el pare, el padri, l'amo, per antonomàsia.

Figura, afegim-ho, per la seva inherent funció de pedra angular de la institució Pairal, estudiada, primmirada, exaltada, discutida, polemitzada, de qui s'han ocupat investigadors, sociòlegs i juristes; temàtica que ultrapassa el propòsit del nostre estudi basat eminentment en la consuetud real, efectiva, que és Història a la fi.

En aquesta entesa, el nostre testimoniatge —que no cal personalitzar per òbvies raons d'apreciació i de discreció— restarà convalidat per la documentació d'on extraurem el més representatiu possible: alguns paràgrafs.³

La nostra literatura ha bastit tanmateix el nostre pairalisme. Embolcallada en la nebulosa de la ficció, ha blasmat, però, un fons inspirat en què hom pot cercar en el mite i en la disfressa d'uns noms, una equiparació viscuda: la figura de l'hereu hi ha estat pròdiga, des d'una pers-

pectiva triomfal de llegenda èpica passant per totes les facècies, fins a la despietada tragèdia, a través de la narració, la novel·la, el teatre, la poesia, el refranyer, o la cançó. Evidentment, és una determinada part de la Història i per tant, sense poder-nos-hi estendre, no ens abstindrem d'acudir en brevíssimes i convencionals llambregades. Qui no recorda aquelles notes senzilles i alhora solemniales de la dansada: «Aneu donzelletes / aneu a ballar / que l'hereu Riera / vos hi farà entrar.»?

L'Hereu, especialment vinculat a la Casa, dispositori dels seus valors, salvaguarda de llurs interessos, usufructuari envers la propera generació, adquirirà com a tal, uns drets i uns deures; unes atribucions i unes responsabilitats. Certament, gaudirà d'una posició preeminent en tots els ordres, dins l'àmbit familiar i respecte als altres membres estadants de la casa; tanmateix, haurà de subjectar-se a la submissió dels pares mentre visquin o no renunciïn a llur superior potestat, i en el conhort d'haver d'assumir l'encàrrec del compliment dels compromisos i obligacions per elles designats.

La concepció per part del Cap de Casa envers la regulació successòria d'un criteri de compromís, a l'ensem que tendeix a evitar tota innecessària disgregació, es reflecteix al testament del vilalbí Llorenç Prisach, Cap de Casa, adult, casat i pare de família:

«Quiero y es mi voluntad que mi amada esposa Magdalena sea Ama usuaria y usufructuaria de mis bienes durante su honesta viudedad... el entierro solemne a uso y costumbre de esta Parroquia para lo que señalo de mis bienes lo que sea menester y ademas que se celebren tres misas rezadas en sufragio de las almas de obligación... Dispongo y mando que mi mujer y mi heredero infrascrito tengan obligacion de mantener y alimentar, vestir y calzar, sano y enfermo en casa a mi Hermano Lorenzo trabajando este en lo que pueda en casa y para la casa, mientras no tome estado y en el caso que este mi hermano no este satisfecho del buen porte de mis Herederos le señalo el usufructo de la mitad de la Heredad llamada el Mas de San Blay para que de esto se mantenga a su gusto... Señalo por derechos de Legítima paterna y de gracia especial y de mis bienes, a cada uno de los dos hijos que tengo por acomodar a saber, Ramon Prisach y Maria Prisach la cantidad de Trescientas Libras de Ardites en dinero y ropa para

el día que tomen estado; cuya cantidad y Adote se les debiera pagar mi Heredero en tres pagas iguales en el espacio de tres años contadores desde el día que tomen estado; pero con la condicion y vinculo de que si mueren antes de tomar estado o haviendolo tomada mueren sin hijos, que solamente (para) testar de cien libras a sus libres voluntades y las doscientas restantes deban volver a mi Heredero infrascrito; y si mueren estos hijos mios Ramon y Maria dejando sucesores hijos legitimos y estos mueren antes de llegar a edad de poder testar y estado, deba volver todo el dote a mi Casa y Heredero, excepto la cantidad de veinte libras que les señalo para la dotacion de su alma... Lego de gracia especial a mi hija Magdalena Prisach diez reales de ardites en complemento de derecho legitimo, con los que se ha de dar por satisfecha y contenta por quanto ya esta dotada y casada... Que todas mis deudas legítimas sean pagadas... Nombro, instituyo y creo Heredero mio Universal y aun general de todos los demas bienes mios assi muebles como raizes havidos y por haver donde quiera a mi hijo amado Lorenzo Prisach con la obligacion de haver de cumplir todo lo por mi dispuesto en este mi ultimo testamento y de mantener sanos y enfermos en casa a sus hermanos Ramon y Maria mientras no tomen estado, trabajando estos en casa y para la Casa.»⁴

«L'hereu Riera és aquell que les dones / encara se'l miren, pensant tot seguit: / Còm vora d'ell les anyades son bones / plà hi dormirien a dins del seu llit.»⁵

Si, contràriament, les circumstàncies eren adverses, si hi havia deutes i hipoteques gravant la hisenda, si el «sant» era tombat d'esquena, angioixes i preocupacions no li'n mancarien a l'hereu. No hi hauria poesia: ans seria motejat «d'hereu de la casa cremada» o «hereu dels mals-de-cap». I en quant a la situació de la Casa Pairal, recíprocament, si l'hereu reunia les qualitats i aptituds precises, podria redreçar-la, mantenir-la o augmentar-la; si fallava, si en mancava, aleshores, ai de la Casa!

En aquest respecte, seria conegut i apostrofat «d'hereu escampa», aquell inepte, dropo, malversador de la hisenda, abocat vers una davallada irreversible. Malament, quan la descripció personal del futur Cap de la Casa responia a tall de:

«Lo seu fill gran, l'hereuet, tenia en germe los seus defectes sense cap ni una de ses qualitats. Orgullós d'ésser fill de pare ric, però incapaç d'augmentar ses riqueses o al menos de conservar-les.»⁶

Prou clar ho manifesta el refranyer: «El que treu i mai no hi posa, poc a poc res li fa nosa». També és il·lustrativa la dita popular posada en boca d'un pressumpte hereu no gens qualificat:

«Jo en tinc una tia torta, i un oncle que no hi veu; quan ma tia serà morta, mon oncle me farà hereu.»⁷

I no és pas menys negativa la persona de l'hereu orgullós, repatani, insociable, abusiú, a la llarga engegat a l'autodestrucció:

«Perquè llença i esbulla el patrimoni, vora d'ell no hi ha pas res segur; i pensen que té tracte amb el dimoni, i no estima ningú.»⁸

Per això un Cap de Casa conscient, responsable i previsor, no podia negligir l'adequada formació i preparació d'un hereu competent, fonamentada en el propi exemple. Tanmateix, un hereu qualificat i voluntariós, podria esmenar les fallides d'un antecessor dissortat o inhàbil, sempre que no fos massa tard i el mal ja no tingués remei. Dramàtica sona la lamentació, la queixa amarga d'aquell ben intencionat hereu, mal preparat per un pare presumptuós i incompetent:

«Per què no el vestiren amb tricots de borra i calces de vellut, i no l'ensenyaren a caminar descalç o a portar esclops, a manejar la fanga i el magall, a menar vaques i a criar porcells? Ara, compraria en lloc de vendre.»⁹

Obligació de l'hereu seria contraure matrimoni, procés natural envers la successió legítima per a la perdurabilitat del llinatge. En esplai espontani, exclama el poeta:

«Ja és teu, això, amo: sia! / i per molts anys la esposa / hi regni coronada, pel riure d'un infant...»¹⁰

L'elecció de l'esposa —o la del marit— requeria un mínim de tacte i sentit d'afinitat, i que suposaria el vist-i-plau dels pares. Ja aconsellen els aformismes: «La muller que casaràs, cal que sia del teu braç». «Casa't amb el teu igual i ningú te'n dirà mal». I també posa advertiment a les motivacions massa interessades: «Qui es casa per interès, mai sabrà lo que amor és». «Qui es casa per diner, sempre serà jornal·ler». Afegim-hi encara, la corrandà:

«Fadrineta, abans no et casis / pren un bon consell primer, / val més fadriextern, però jove / que hereu vell ple de diner.»

Recordem com era en aquest moment solem·nial del matrimoni, quan es redactaven els Capítols. En ells es garantien drets i deures, basats en la continuïtat de la Casa:

«...otorgan y conceden al referido Joaquin Navarro su hijo, presente y baxoaceptante y a los suyos y a quienes querrá perpetuamente, la mitad de todos sus bienes, muebles y sitios y la casa de su propia habitación aparte, con las puertas serradas; cuya Donación hazen à favor de dicho su hijo, del mejor modo que haya lugar en d(ere)xo y con el pacto y reservación siguiente: Que dichos Donadores se reservan parasí durante sus respectivas vidas el ser amos, señores mayores y usufructuarios de todos los bienes en aquel arriba dados, con la obligación de haver de alimentar y sustentar à los venturos Consortes Joaquin Navarro y Anna Folquer y su familia, trabajando unos y otros en Casa y para la utili-

dad y provecho de la misma, en lo que puedan y licito les sea hazer; Y con dicho pacto y reservacion y no sin él, hazen la presente donación a favor del susodicho su hijo, Prometiendo no revocarla, por razón de ingratitud, necesidad ni ofensa...

Altament, era prevista amb dignitat la possibilitat de desavinença:

«...Es pactado entre dichas Partes: Que en caso de discordia, lo que Dios no permita, dichos Josef Navarro y Maria Josepha Fuste, dan al referido Joaquin Navarro su hijo, toda aquella eheredad que tienen y posehen dentro el termino de dicha Villa de Villalba y en la partida llamada lo Prat.»¹¹

L'hereu no precisava d'estudis més superiors que els relacionats amb les tasques de conreu i administració de la hisenda, i els justos coneixements per a descabdellar el propi enginy per a dur a bon terme les variades activitats, perquè: «qui de tot cull (i sap) un poquet, no temí passar-ho estret.»

L'hereu mai no hauria d'abandonar la residència de la Casa, per raó d'envaniments, ni de polítics, ni per dèries de grandeses. El consell del bon cap de casa, des del llit de mort, prou que ho proclama: «Sies bon pagès; viu a ta casa Pairal, que és el centre del teu patrimoni. Hi trobaràs pau i benestar. Encara que ta posició et permeti viure a ciutat...»¹²

L'abandó injustificat, podria resultar fatal. Es queixarà un fill conscient i treballador: «Des de que aquí fem de polítics, tots els mossos son a córrer-la!» (vegeu nota 27). I el refranyer, ho reblarà contundent: «Qui té mossos i no els veu, es fa pobre i no s'ho creu!».

Propugnem i quedem-nos amb la figura de l'Hereu-Cap de Casa pacífic, emprenedor i assenyat —com tants n'hem conegut a la Terra Alta, a desgrat de malaurades excepcions— no importa l'embalum ni les hectàrees de la seva hisenda. Aquell que a l'heretat o al comerç dels fruits, a la Benedicció de la taula casolana o a la tertúlia del «café», des del càrrec de l'Ajuntament o a la Cooperativa o a la Junta Parroquial o Recreativa, sàpigue respectar familiars i convidats i sia tanmateix respectat. Aquell que la seva vida sigui fecunda en la senzillesa... perquè, si més no, no alimentarà la morbositat dels petulants ni dels envejosos.

II. LA PRIMOGENITURA

«Digué Yahveh a Moisés: Consagra'm tots els primogènits; el que obre per primera vegada el ventre de la mare, tant d'homes com de bèsties, entre els fills d'Israel, és meu.»

ÈXODE, 13, 1-2

La Primogenitura, i primordialment el baró, ha

dut involucrada una essència —i tornarem a abusar del terme— especialment carismàtica palesa en un o altre sentit a gairebé totes les civilitzacions: la benedicció de la fertilitat, del primer fruit de l'espècie.

A casa nostra, l'arribada del primogènit baró unia el goig de la primícia, la promesa de consolidació del llinatge i la primàcia de l'infant a marxar de bell antuvi al costat del pare, com en un ritus de noviciat amb la terra, a les tasques de conreu de la casa. Conseqüentment, aquesta trilogia mística, emocional i objectiva, pressuposava una preeminència envers la posterior transmissió de l'heretatge Pairal, com un fet biològic natural.

Un altre símbol per a la continuïtat, s'escauria en la imposició al primogènit d'un nom arrelat al llinatge, el de l'avi, que si vivia li seria ofrenat el padrinatge de pila, i qui per la seva banda ja hauria imposat al propi hereu el del més immediat avantpassat. Així, els noms onomàstics dels Caps de Llinatge solien repetir-se o alternar-se al llarg de les generacions, tot i salvant determinats casos accidentals o devocionals, o per raó de mort prematura.

En aquesta entesa i fidels a la tradició consuetudinària, solien manifestar-se els nostres Caps de Casa:

«...Señalo per hereus de confiança de tots els meus bens presents haguts y per haver a ma muller Maria Vernet y a Ramon Soler, Teixidor de ofici, pero amb la condició que ells assignen per Hereu a mon fill Mayjor Ramon Lluís i que doten al altre y a més dos filles mies com millor les pereyerà segons la possibilitat de la casa.»¹³

«...De tots los altres empero bens meus així mobles com immobles fas, creo y enomeno per Hereva meva Universal a ma Amada Filla Paula y si esta mor, vull que dita herencia vage de majó a majó ab la obligació precisa de complir tot lo que per mi tinch dalt disposat...»¹⁴

«...Quiero y mando que mis amados hijos Maria Antonia, Vicente, Domingo, Ramon, Gabriel, sean dotados de mis bienes al tiempo de tomar estado a voluntad y desposición de mi amada esposa. Instituyo y nombro heredero universal a mi amado hijo Joseph Antonio Soler y si este muere sin estado y sin hijos que pase la herencia a los demas hijos, de mayor a mayor, preferida la linea de varon...»¹⁵

Tot i sota aquesta tendència, la primogenitura no configuraria un dret taxatiu i inqüestionable. Per damunt de tota consuetud i en darrera opció, corresponia al cap de la casa la facultat de disposar de la investidura de l'heretatge, al seu lliure criteri, en aquell fill que considerés més idoni, apte o mereixedor per al desenvolupament del compromís de la Pairalia.

En conseqüència, podrien ésser causa i raó prou determinants per a l'alteració de l'ordre de la primogenitura fets com: incompatibilitat de caràcter, conducta o ideologia; impediments

físics greus —no oblidem que la terra exigeix personal hàbil per a comandar-la—; ineptitud declarada; incapacitat manifesta de procrear. Altrament podia considerar-se renúncia prèvia de l'hereu pressumptiu, el professor en religió, el passar a una altra casa per matrimoni o adopció, l'absentisme voluntari per a assolir altre destí o professió, negativa a contraure matrimoni o discrepància en l'elecció del cònjuge.

Al respecte, podem recordar tot de passada com al relat bíblic, el primogènit del patriarca Isaac, Esaú, menyspreà inconscientment la seva primogenitura de la qual en fou desposseït pel seu germà Jacob tot i valent-se aquest d'un parany. I el propi Jacob l'apartà del seu fill gran, Rubèn, per haver aquest violat Bilha, concubina del seu pare; el Patriarca se'n lamentarà: «tu ets el meu primogènit, la meua força i el primer fruit de la meua virilitat; excés d'orgull i de força; turbulent com les aigües, no tindràs la primàcia perquè pujares al llit del teu pare.»¹⁶

A la Història de Catalunya hi contemplem un cas força adient: la renúncia voluntària del primogènit del rei Jaume II, de nom també Jaume, per negar-se a contraure i consumir matrimoni, desitjós d'abraçar la vida religiosa: «no vol la muller, ni vol viure el segle». Precisament, les escenes més tenses i dramàtiques de l'afer —fins i tot amb abast polític— amb la presència de la desnonada núvia la princesa Elionor de Castella, es desenvoluparen a la Terra Alta; concretament a Gandesa, i també a Lledó a la riba esquerra del riu Algars enfront de la vila d'Arnes, a l'estiu i la tardor de l'any 1319.¹⁷

El lliure albir per part del Cap de Casa en nomenar l'Hereu i de disposar i regular la seva successió, es manifesta i es realitza en acte espontani, de «fet», sense més premisses ni transcripció expressa. Podem copçar-ho a la nostra documentació en raó d'especials avinenteses, com pot ésser la previsió envers l'expectativa d'una minoria d'edat: «...*Quiero y es mi voluntad que de mis bienes sean dotadas mis hijas Teresa y Angela y qualesquiera otros que nazcan de mi legitimo matrimonio... a conocimiento y disposición de mis Albaceas y de mi amada esposa. Nombro instituyo y hago Heredero universal y aun general de todos los demas bienes mios a mi amado hijo Carlos Vernet, portandose bien con su madre y no disgustando a sus curadores y a su madre al tiempo de tomar estado.*»¹⁸

«...Deixo a ma muller Candia Amargos, Hereva de Confiansa mantenint mon nom en la viudetat, ab llibertat que puga fer Hereu en aquell de mos fills que es portara millor en dita ma muller... Deixo a la llibertat de ma muller puegue señalar a mos fills lo Dot que li parega segons la possibilitat de la casa.. Enomeno per executors del meu testament y Curadors de mos fills a mon Cosi Mn. Josef Borràs de la present Vila, y a mon cuñat Ramon Chivelli.»¹⁹

Ve al cas de manifestar que paral·lelament a la predisposició del primogènit, a moltes cases

Pairals acomodades es solia destinar el segon fill baró —o un altre— per a la carrera sacerdotal. Si apurant la imaginació podríem simbolitzar-ho com un tàcit alliberament del primogènit envers la premissa bíblica, en realitat un fill eclesiàstic donava força prestigi a la casa, espiritualitat apart, en el fet cultural i social. La literatura se n'ha fet ressò, de vegades fins i tot amb certa acritud:

«L'un havia d'ésser pagès i l'altre capellà, per la poderosa raó que tots els hereus havien estat pagesos i tots els fills segons capellans.»²⁰

Documentalment, i sense entrar en apriorismes, trobem enregistrats abundosos noms de fills capellans —amb títols diversos, a la vila o foranis— de les nostres Pairalies. Apuntem ací una breu al·lusió:

«*Nombro Albaceas y executores testamentarios, tutores y en su caso Curadores de mi unica hija Maria Ana Domenech, a mis primos Hnos., los Pres (biteros) y Beneficiados de esta Parroquia Ygl^a a saber, el R^o Mn. Josef Ferrer y el R^o Mn. Ramon Domenech, dandoles todo el poder simul et solidum necesario en de(re)xo.*»²¹

(Podem captar dita referència als paràgrafs corresponents a la nota 19).

Cal només reiterar que a la nostra comarca solia prevaldre —excepcions al marge— la vocació a l'orde teòric; això sí, amb les incisions oportunes, sense menyscar a la funció i interès de la Casa.

III. LA PUBILLA

«*Com l'herba de foravila
ets l'amor del soleiet;
tens una jove Pubilla
una padrina que fila
i aigua que apaga la set.*»

M. ANTÒNIA SALVA²²

Tota invenció literària cap a l'entorn de la nostra Pubilla. Ultra el seu abast natural i social, la seva figura ha estat investida d'una exaltació sentimental i ideològica capaç d'eleva-la a la representativitat d'un col·lectiu, d'una vila, d'una comarca, de tot el país, exultant les virtuts de la dona catalana.

La nostra Pubilla pairal, l'hereva del Casal, ha estat símbol i inspiració d'aquesta anomenada, que ella mantindrà íntimament unida a la seva persona: amb la qual, al pas dels anys, s'anirà convertint en aquella padrina que fila, i de vegades força prim, a tot l'àmbit de la Casa com a llur mestressa propietària i Cap del Llinatge.

Hom podrà aturar-se en considerar que la seva elevació al soli de la Pairalia haurà estat propiciada per la manca, fallida o renúncia del baró, del que d'una manera o una altra haurà ostentat tan sols una hipotètica suplència. I fins i tot, que el naixement tardà d'un germà mascle hauria pogut alterar la trajectòria de la seva vida. En dona

advertència el refrany: «Mare vella que té un fill, la Pubilla posa en perill.» Són prou coneguts els versos que ho recreen:

«I doncs, filla meva / què ha fet, l'hereuet / que diu que t'ha tret / de caseta teva?»

També de bon antuvi, la pubilla podrà ser festejada i cobejada doblement; per les seves gràcies femenines i per la importància del seu heretatge, potser de vegades com en una mena de balança basculant, descaradament, i que suscitarà intrigues mesquines i parladuries poc pietoses.

Certament, calia que l'elecció del pretendent per a marit fos acurada, procurant evitar candidatures de cercadots poc aptes i massa interessats. A l'ensem, i de faisó més delicada que en tractar-se de l'hereu, donada llur condició de dona, la pubilla hauria d'ésser disposada a sacrificar particulars inclinacions si així convenia a la ideologia i també als interessos de la Casa. Exagerat o no deixem-ho expressar a ella mateixa:

«...Perquè no vull que mai diguin / la gent de per quí el voltant / que per amor, la pubilla / de casa de Masvidal / va deixà arruinar el pare / quan el podia salvar.»

La Pubilla, però, menysprearà veus insidioses i impertinents. Conscientment preparada, deserta ja la vocació —en el fons innata— per a assumir l'encàrrec pairal, sabrà exercir-lo amb la mateixa convicció i responsabilitat exigible a l'hereu; ans amb especial acurament, qui sap si en un desig de suplir amb el seu bon fer l'empta física del baró. La conservació del seu patrimoni serà més que mai una premissa, gairebé una obsessió. Insistim, amb el mateix autor més amunt esmentat, en boca de la pubilla:²³

«Puc pensar que vi pels altres, siga el suc dels nostres raïms? / Que no sigui mai més nostre, lo blat que molgui el molí? / Que el roure vell dongui l'ombra, a uns que nàixer no els ha vist?»

A la pubilla també se li atribuirà —si potser un xic veridicament, un altre tant malintencionadament— una certa fama de peculiar orgull i de predisposició de domini, de la qual no se'n lliurarà el propi marit, qui sap si gelosa d'intromissions alienes.

El marit de la pubilla serà anomenat, per extensió, el Pubill, i generalment a la nostra comarca, el «gendre» de casa tal nom —a altres llocs, també l'hereuer—. Veus malicioses voldran rebaixar-lo i atribuir-li un paper menyspreador al seu amor propi; no hi manquen dites facecioses com la que resa: «A la casa on hi ha pubill, ella posa oli al setrill». O bé: «A la casa on hi ha pubilla, ella és qui mana i qui crida». Altra cosa seria com fent al·lusió al pressupost «gendre» eixelebrat i vividor descriu una altra autora, en un substanciós joc de conegudes dites:

«...Tothom sabia que el pubill tenia més por a la dona que a la justícia, i encara que n'hi feia de

seques i de verdes, a l'alçada del campanar, des d'un cap d'any a l'altre, el que més li preocupava era que ella n'hagués esment.»²⁴

En realitat, deixant de banda batxilleries i tanmateix tot el que pugui haver-hi de plausible, Pubilla i Gendre tindran les seves funcions específiques que podran compartir plegats equitativament. Ella serà Cap de llur Casa-Llinatge de ple dret, la cursa històrica i tradicional de la qual —ho hem apuntat també al capítol precedent— prosseguirà amb la integritat d'atribucions de consuetud. El marit, normalment un fradiextern d'una altra casa pairal i per tant òbviament preparat, assolirà els drets consensuats a la casa de la seva muller, a la qual aportarà el seu propi dot; en dirigirà les tasques de conreu i en servirà la deguda adhesió, puix si més no, serà la casa dels seus fills, sobre els quals exercirà la pàtria potestat com a Cap de «família», i al capdavant la seva adoptiva.

Les premisses i voluntat successòries de la Pubilla-Mestressa Propietària no difereixen en res de les atorgades per l'hereu. Esmentarem només un parell de paràgrafs testificant particulars disposicions de lliure albir de les testadores:

«...*Que su marido don Juan y su hijo y Heredero don Joseph de Ossó y Coll puedan quitar y rebajar del dote que en el testamento señala a sus hijos e hijas, en el caso que estos pretendan casarse a disgusto del padre y del Heredero; y tambien añadirles lo que tengan por conbeniente si casan a gusto y concenso de los dichos.*»²⁵

«...Deixo Amo usufructuari de tots mos bens a mon Marit Josep Peig, durant sa vida, y en cas que faltàs mon fill Josep Peig, dexo dueño absolut de tots mos bens habuts y per haber a mon Marit Josep Peig y podrà disposar de ells a sa libre voluntat. Las cent y vint lliuras de ardites que portà mon marit Josep Peig per dot les aplico en dret a ma Casa.»²⁶

IV. ELS CONSORTS. LA NORA

«*Plora, que per plorar ets dona; i recreça't, que per això ets pagesa. Jo, vaig a sembrar; si vols sembrar amb mi, sembrarem plegats: que la terra no es mai vella si la reguem amb honradesa.*»²⁷

SANTIAGO RUSIÑOL

Vagi l'evocació a l'esposa! L'esposa de l'hereu, companya fidel en la singladura del pairalisme pagès, talment com en bona llei correspon a l'espòs de la pubilla. El matrimoni serà com el vèrtex de l'arc o la clau de volta de la institució Pairal. Del seu encert, en podrà dependre l'enfortiment o el trontollar. La dita popular ho exalta en la seva senzillesa clara, sense embolics:

«Pagès —pagesa— que és ben casat —casada— / no sap la sort que ha trobat —trobada—».

L'esposa de l'hereu —del marit de la pubilla n'hem fet esment més maunt i hi serva l'adequada similitud en el fet institucional— serà anomenada «la Nora» de la casa, i gairebé a l'ensens, d'una faisó més acurada, «la Mestressa Jove»; més endavant, serà la «mestressa» a seques, o «l'ama».

Filla de la mateixa vila, vinguda d'altres pobles de la Terra Alta, de la Ribera, o de contrades més llunyanes, serà trasplantada a la Casa Pairal del seu espòs, on restarà identificada de per vida, i fins per a la posteritat si és que hi dona successió. Com un plançó tendre que rebrà una nova terra en què s'haurà d'arrelar i donar ombra i fruit i que s'honorarà en millorar amb l'aportació de la pròpia saba.

De treballs, no li'n mancaran a la nora. Haurà de prendre cura d'uns altres vells amb preferència als seus; de cohabitar amb altres persones fins aleshores estranyes; de gestar, parir i criar una nova generació. I tot conhortant amb el seu ànim i esforç les tasques del marit, anar prenent a poc a poc l'alternativa que la menarà a mestressa responsable.

Tanmateix, qui sap si prematurament vídua i plena de preocupacions. La seva regència durarà —salvant determinats casos de segones nocces— fins l'hora de la mort, potser afalagada de contemplar al seu voltant una altra fillada riallera i bellugadissa.

Als nostres documents la trobem identificada amb el marit, actuant conjuntament als Capítols Matrimonials, propis i als dels fills, i atorgant-se mútumanet la confiança. Disposarà lliurement dels seus drets i béns particulars, i en el seu testament hom endevina una especial afectivitat femenina i maternal en petites i detallades deixes de roba i estris.²⁸

La traça de la «nora-mestressa» influirà en bona mesura a la marxa de la Casa; aquella casa on va entrar, anys enllà, possiblement molt jove, espantadissa, tot i amb l'abundós plec d'ensenyaments i consells maternals i paternals, feta un embolic sensorial d'il·lusions, d'inquietuds i d'incerteses.

APÈNDIX: ELS FADRINS

«Aquells fills aprenien a suportar els infortunis sense xocs i sense gemecs. El virus o la virtut paterna, s'havien infiltrat en el més recòndit de llur carn i al racó més íntim de llurs sentiments.»

BARTOMEU SOLER

Hem oït, a la nostra comarca, una curiosa dita: «D'oncles i de ties, lo dol per quinze dies». Potser el rigor en l'observança del dol per la mort d'un familiar, oferia un cert alleujament en tocar un grau de parentiu col·lateral que, sense menyspreu de la natural estima, quedava ja de fora de la intimitat de la casa. Hom faria al·lusió

a «l'oncle de la ciutat», a la «tia de casa tal», o a «l'oncle advocat» o a la «tia monja».

Tanmateix, però, de sempre n'han existit uns altres, que en dret i en afecte assoliran una major significació: «L'oncle i la tia, els de casa».

Aquells que nats al si del casal, fills de llurs caps i germans dels hereus, hi romandran constantment fins l'hora de la mort uncits indefectiblement a llurs pilars. A fora de la família, seran denominats «fadrins-vells». Mig desapercebuts en la seva senzillesa, potser anònims per a la posteritat, hauran ocupat un lloc específic a la Casa Pairal, al desenvolupament de la qual contribuiran amb el seu esforç i amb el seu dot legítim retintut i indivís a ella.

Els motius de la seva permanència, de no haver «pres estat» —usant l'expressió que hem vist repetida als nostres documents— no importa pas massa: des d'una naturalesa física malaltissa, passant per un tarannà passiu o per fallides matrimonials, fins al voluntari sacrifici enfront de determinades circumstàncies familiars, ideològiques o sentimentals.

El fadri, o «l'oncle», seguirà prenent part als conreus i treballs de la casa fent costat a l'hereu; apadrinarà de pila algun dels nebots, que podrà dur el seu nom, i segons les seves aptituds serà requerit i en tot cas escoltat el seu consell. Gaudirà d'una ampla autonomia en la seva vida privada i fins podrà jactar-se del seu estat, com ens conta el refranyer:

«Si un fadri es cansa de ser-ho, sempre pot canviar d'estat; el casat ja pot cansar-se, que casat se quedarà.»

Si l'hereu s'escau malalt, l'oncle prendrà la direcció i si morís prematurament, li caldrà assumir conjuntament amb la mestressa vídua la regència en nom i a benefici de la Casa i dels fills menors del difunt, per als quals esdevindrà com un segon pare; en algunes avinenteses fins serà possible el matrimoni amb la cunyada vídua.

L'oncle, podrà envanir-se de ser el més vell i antic de la casa i dipositari de més recordances familiars. Soldrà ser escrupolós al seu lloc de regent, sense consentir ingerències foranes que pugui considerar nocives a l'esperit de la nissaga. I esgrimirà arguments, amb el seu testimoni atge, envers l'esforç social de la Casa:

«Sempre l'he vist igual, de diners; un cop pagats els dots a les mosses i als fadrins-externs, tot queda escurat; i tornem a començar altra vegada per a la quitxalla que seguirà.³⁰

A la fi dels seus dies, l'oncle disposarà dels seus béns particulars amb els formulismes consuetudinaris. Acudim al testament d'un «fadri-vell» resident a la seva casa pairal:

«Yo, Phelipe Cugat, mozo mayor de edad —adaptació a la llengua castellana del terme «fadri gran»—... Que se celebren por mi alma quatro trentenarios de misas rezadas por una vez, el uno por mi Hermano el P. Fr. Vicente Cu-

gat, Religioso Dominico, el otro por Mn. Josef Borras, el otro po Mn. Ramon Borras y el otro por el sr. Rector y clero de esta Yglesia... Lego de gracia especial a mi Hermano Thomas Cugat veinte libras de ardites... Ante todas las cosas mando que todas mis deudas sean pagadas... De todos los demans bienes mios nombro instituyo y hago heredera mia Universal a mi sobrina Teresa Cugat —la pubilla de la casa—... Nombro Albaceas testamentarios a Thomas Vallespir marido de mi heredera y sobrina y a Ramon Cugat mi primo.»³¹

La «fadrina» o la «tia», en serà la versió femenina. Amb els mateixos drets i deures que el «fadrí», els condicionaments inherents a la dona, més limitats per mor d'una educació rígida, puritana i poc lletrada, hi imposaran un altre caire injustament obert a les morbositats i enveges alienes. Ja el refranyer intueix cert resquemor:

«Mare, caseu-me aviat, mentre sóc jove i fadrina, que el blat segat massa tard, no té ni palla ni espiga.»

La seva participació a les múltiples feines casolanes, físiques i humanes, podrà ser exhaustiva. Tanmateix, haurà de conviure en bona entesa amb la cunyada, la nora, la nova mestressa, a la qual a més a més de rellevar-la en les necessàries avinenteses haurà d'assistir en els tràngols de cada infantament, i de prendre cura dels fills, uns fills que ella no haurà sentit glatir dins les seves entranyes.

La seva vida privada continuarà mediatitzada a unes concepcions fermades; una possible aventura sentimental, innocent, un altre desencís amorós, podrà ser objecte de més o menys dissimulada burlesca i fins d'injúria. I si per cas d'una ocasió seriosa de matrimoni, ja tardana, podrà provocar reaccions contradictòries segons els sentiments d'estima, d'indiferència o d'interessos dels qui l'envoltaran. I qui sap, de les intencions afectives o egoistes del pretendent!

No han mancat tampoc a les nostres cases «fadrines» de forta empena, àdhuc de caràcter dominant o absorbent, que s'imposaran com a pràctiques mestresses, de vagedes força providencialment per damunt les febleses dels hereus o de les prodigalitats inexpertes de la nova generació. Altrament, soldran perseverar en la tendresa vocacional de la mare, que les circumstàncies els haurà negat.

Els tràfecs i les frustracions, la grandesa i la servitud de la «fadrina-vella», han estat glossats a bastament, en la recordança tranmesa en la paraula i reflectida a la literatura. Valgui aquí, només, i en mots genuïnament rurals, una definició categòrica:

«Una masia sense tia és com una llar sense clemàstecs, com una arada sense mantí, com un pou sense llivant. És necessària com el graner, com l'estable, com el rellotge de sol.»³²

I com ella mateixa, les seves disposicions

pòstumes seran senzilles:

«Yo Barbara Busom, soltera... encomiendo mi alma a Dios y mi cuerpo a la tierra suplicando que seguida mi muerte se le de sepultura eclesiastica en el cementerio de esta Yglesia con entierro senzillo y misas al uso y costumbre de esta Parroquia para lo cual quiero se tomen de mis bienes 15 libras de ardites y amas que se celebren seis misas rezadas por una vez... instituo y nombro por Heredero mio universal de todos mis bienes a mi Hermano Pedro Busom, con tal que satisfaga mi entierro y misas.» 33

Revivint mentalment la visió de tots aquests personatges, pinya de pedra angular, clau de volta i pilars, innats i vivents, de les nostres cases Pairals, hom no pot evitar de sentir com una exhalació gairebé angoixosa: Qui sap quines vicissituds, en el desenvolupament de llur missió encomanada, els haurà deparat la Providència! I pensa que en compensació als seus sacrificis, els verament assumits amb honestat, hauran pogut gaudir d'aquella benaurança que deixa endevinar els versos inspirats del nostre Joan Maragall:

«I vosaltres, fillada, teniu un niu ben vostre si aneu pel món, un dia sabreu lo que això val recordareu el batre de la pluja a aquest sostre i com és dolça l'ombra, al porxo paternal.»³⁴

Ja la nostra visió s'esvaeix, i resta el sentiment que els nous temps i la nova saba sàpi-guen valorar i tinguin cura de millorar en el possible la nostra secular institució. Que l'espessor dels arbres no ens privi de la contemplació del bosc; en el nostre particular, d'aquells boscos on creixen plegats pins i roures, carrasques i matisses, ginebres i coscolls, i que davallen serpentejant de dalt els serrats, guardes en vetlla, sota la capa del cel de la Terra Alta.

Barcelona-Vilalba, maig del 1986

Antoni NAVARRO i ESTEVE

NOTES

1. JAUME RAVENTÓS. *La vida al camp. Memòries d'un Caballer*. 1962.
2. JOAN AMADES a *La divinitat de la llar*. 1935.
3. La documentació aportada en aquest estudi és totalment recollida a Vilalba. Abastant un mateix període, de finals del segle XVIII vers les primeries del XIX, el seu patró pot ésser vàlid pràcticament fins a mitjans del segle actual, tot enllaçant amb testimoniatges directes.
4. Arxiu Parroquial de Vilalba. Testament de Llorenç Prisch, redactat pel Rector Mn. Joaquim Landa, any 1798.
5. Versió de *L'Hereu Riera* de JOSEP M. DE SAGARRA.
6. JOSEP PIN I SOLER a *La família dels Garrigas*, 1887 (novel·la, part d'una trilogia).
7. Recollim diverses dites populars, refranys i aforismes que hem oït de paraules o que hem llegit en publicacions diverses, sense poder precisar les fonts concretes. Comptem,

al nostre país, amb un extens recull a cura d'il·lustres autors costumistes, des d'un Narcís Fages de Romà, empordanès (1813-1884), a un Joan Amades, barceloní amb rails terraltins (1890-1959), passant entre altres pel tortosí Enric Baerri.

8. JOSEP M. DE SAGARRA. a *El mal caçador*, 1916 (poema).
9. PRUDENCI BERTRANA a *L'Hereu*, 1931 (novel·la, primera part d'una trilogia).
10. JOAN MARAGALL a *En una casa nova* (poesia).
11. Arxiu de casa meva. Dels Capítols matrimonials atorgats per Josep Navarro i M. Josepa Fuster a llur fills i hereu, redactats pel Notari de Corbera Raymundo Martell. Any 1798.
12. CARLES BOSCH DE LA TRINXERIA a *L'hereu Noradell*, 1889 (novel·la).
13. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Llorenç Lluís redactat per Fra Domingo de Jesús i Maria, autoritzat pel rector. Any 1804.
14. Ibidem. Del testament de Josep Antoni Sampé, redactat per mossén Josep Borràs, Regent. Any 1800.
15. Ibidem. Del testament de Llorenç Soler, redactat pel Rector Mn. Joaquim Landa. Any 1799.
16. *Llibre del Gènesi*. Cap. 25, 29/34 i Cap. 27, 1/40; i Cap. 35, 22 i Cap. 49, 3/4, respectivament.
17. Entre altra documentació, *La farsa de Gandesa*, per E. FORT I COGUL. Episodi de la Història, Editorial R. Dalmau, 1969.
18. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Pau Vermet, redactat per Mn. Joaquim Landa, Rector. Any 1799.
19. Ibidem. Del testament de Joan Pallarès, redactat per Mn. Manuel Domènech, en funcions de Regent. Any 1796.

20. JOSEP PONS I PAGES a *La vida i la mort d'en Jordi Fragnals*, 1912 (novel·la).

21. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Llorenç Domènech, redactat per Mn. Josep Barea, Regent. Any 1811.

22. M. ANTÒNIA SALVÀ a *Casa Pagesa* (poesia).

23. FREDERIC SOLER «PITARRA» a *La Dida* 1872 (teatre).

24. CATERINA ALBERT «VÍCTOR CATALÀ» a *Contrallums*, 1930 (narracions).

25. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del Codicil al testament de Francesca Coll, anotat per Mn. Joaquín Landa, Rector. Any 1798.

26. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Teresa Domènech, redactat per Fra Tomás Sastre, Regent. Any 1823.

27. SANTIAGO RUSIÑOL a *L'Hereu Escampa*, 1908 (teatre).

28. En quant a disposicions testamentàries de mestresses de casa, remetem-nos al testimoniatge documental transcrit al nostre estudi «L'Estimació de la roba en els nostres avant-passats», publicat al nostre BUTLLETÍ num. 7 (1984).

29. BARTOMEU SOLER a *Marc Villari* (novel·la).

30. ÀNGEL GUIMERA a *La festa del blat*, 1896 (teatre).

31. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Felip Cugat redactat pel Rector, Mn. Joaquim Landa. Any 1798.

32. BARTOMEU SOLER, a l'obra citada en la nota 29.

33. Arxiu Parroquial de Vilalba. Del testament de Bàrbara Busom, redactat per Fra Antonio de Maella, Regent. Any 1814.

34. JOAN MARAGALL a *En una casa nova* (poesia).

